

UDK 327(4-191.2)
Biblid 0543-3657, 76 (2025)
God. LXXVI, br. 1194, str. 231-251
Pregledni naučni rad
Primljen: 19. 02. 2025.
Revidiran: 04. 05. 2025.
Prihvaćen: 19. 06. 2025.
doi: https://doi.org/10.18485/iipe_mp.2025.76.1194.3
CC BY-SA 4.0

Darko BAŠTOVANOVIĆ¹

Srednja Evropa kao (neokonzervativna) periferija: politika nostalgije između teorije i prakse

SAŽETAK

Glavna namera ovog rada jeste da pojasni uticaje neokonzervativnih paradigmi na transformaciju političkog pejzaža Srednje Evrope, s posebnim fokusom na četiri države-članice Evropske unije iz redova Višegradske grupe. Autor navodi da konzervativne snage u datom regionu nastoje da uspostave vlastitu geopolitičku paradigmu, a time i osnov za širu političku legitimaciju, kroz zagovaranje jačanja nacionalne autonomije, kulturno-istorijskih prava i kontinuiteta, kao i tradicionalne vrednosti. Međutim, kako se navodi, ta nastojanja ne predstavljaju samo odraz težnji da se postavi kontrateža dominantnim (liberalno-demokratskim) principima i diskursima Evropske unije, već i kako bi se formulisao alternativni narativni okvir za preispitivanje tih načela. U tom pogledu, konzervativni akteri (uključujući i one koji se smatraju „neliberalnim“) polažu značaj na lokalne tradicije i identitete, kao i na značaj nacionalne suverenosti (uz povremeno javljanje tzv. „političkog mesijanizma“), naspram čega se nadnacionalna integracija neretko kvalifikuje kao apstraktna i nejasna, pa i „hegemonijska“ ili dominacijska. Oslanjajući se na intersekciju teorijskih okvira i metodoloških perspektiva iz više oblasti (istorija evropskih integracija, studije identiteta, populizam), rad teži da rasvetli kompleksne odnose između ideoloških matrica neokonzervativizma, religijske ukorenjenosti i etničke pripadnosti, pridonoseći time dubljem

¹ Savetnik Ministra zaduženog za pomirenje, regionalnu saradnju i društvenu stabilnost Vlade Republike Srbije, Beograd, R. Srbija; Master politikologije i master Evropskih studija i student master programa religiologije na Univerzitetu u Beogradu. E-mail: darko1bastovanovic@gmail.com. ORCID ID: 0009-0003-9916-7117

razumevanju savremenih političkih konstelacija i izazova sa kojima se Centralna Evropa suočava.

Ključne reči: ideologija, Višegradska grupa, identitet, religija, globalizacija, neliberalna demokratija, Evropska unija.

Central Europe as a (Neo-Conservative) Periphery: The Politics of Nostalgia Between Theory and Practice

SUMMARY

The primary aim of this paper is to elucidate the influence of neo-conservative paradigms on the transformation of the political landscape in Central Europe, with a particular focus on four EU member states from the Visegrád Group. The author argues that conservative forces in the region are seeking to establish their own geopolitical paradigm, thereby constructing a foundation for broader political legitimization, through the promotion of strengthened national autonomy, historical and cultural continuity, and traditional values. These efforts are not merely intended to counterbalance the dominant liberal-democratic principles and discourses of the European Union, but also to articulate an alternative narrative framework for critically reassessing those very principles. In this context, conservative actors (including those often labeled “illiberal”) place significant emphasis on local traditions and identities, as well as on the importance of national sovereignty. This is occasionally accompanied by manifestations of so-called “political messianism,” in contrast to which supranational integration is frequently characterized as abstract, ambiguous, or even hegemonic. Drawing on the intersection of theoretical frameworks and methodological perspectives from various disciplines, including the history of European integration, identity studies, and populism, the paper seeks to shed light on the complex interrelations between neo-conservative ideological matrices, religious embeddedness, and ethnic affiliation. In doing so, it contributes to a deeper understanding of the contemporary political constellations and challenges faced by Central Europe.

Keywords: ideology, Visegrád Group, identity, religion, globalization, illiberal democracy, European Union

Uvod

U prostoru Srednje Evrope, gde granice nisu isključivo geografske već i ontološke prirode, neokonzervativizam se ne manifestuje kao puka reakcija na izazove savremenosti, već kao simptom dubljih društvenih i kulturnih tenzija – rezonanca kolektivnog nesvesnog koje traga za uporištem u simboličkim resursima prošlosti, istovremeno projektujući nove forme političkog identiteta. Srednjoevropski neokonzervativizam ne predstavlja homogenu ideološku strukturu, već pre složenu mrežu unutrašnjih kontradikcija, gde se nacionalni mitovi, religijska simbolika i etnički partikularizmi koriste kao alati za konstruisanje političkog diskursa, koji je nadahnut kako nostalgичnim referencama tako i težnjom ka „boljoj“ budućnosti. Ova dijalektička dinamika otvara pitanje: da li je u srednjoevropskom kontekstu neokonzervativizam odraz otpora prema homogenizujućim silama globalizacije ili pak predstavlja mehanizam reprodukcije hegemonijskih narativa pod maskom očuvanja autentičnosti? Upravo u toj sferi napetosti ovaj rad pronalazi svoju teorijsku tačku oslonca kao pokušaj da se sagledaju i pojasne složeni obrasci kroz koje se religija, kao važan identitetski stub, manifestuje kao konkretna politička sila – ritualizovana, normativizovana i instrumentalizovana s ciljem oblikovanja javnih politika i redefinisavanja granica kolektivne pripadnosti. Etno-kulturološki identiteti se u ovom kontekstu ne sagledavaju kao biološke ili kulturne datosti, već kao fluidni konstrukti koji se neprestano preispituju i iznova konstruišu unutar arene političkih praksi i diskurzivnih režima. Sledstveno tome, ambicija ovog rada nije da ponudi jednoznačne odgovore, već da podstakne dijalog o prirodi savremenih političkih promena, mapirajući ne samo vidljive manifestacije moći već i njihove suptilne podtekstualne slojeve – one diskretne pukotine u političkom jeziku gde se ideologija transformiše u normu, a norma, ponekad, i u hegemoniju. Istovremeno, razotkrivaju se dublji epistemološki tokovi koji oblikuju savremenu Srednju Evropu, ukazujući na to da je politika, više nego bilo šta drugo u posmatranom području, prostor borbe za definisanje i prisvajanje značenja, gde se vlast ne ostvaruje isključivo kroz institucionalne mehanizme, već i kroz kontrolu narativa koji artikulišu kolektivnu stvarnost. U takvim okolnostima, konzervativni obrasci nastavljaju da imaju značajno uporište u srednjoevropskoj političkoj praksi.

U narednom delu rada biće izloženi teorijsko-metodološki okvir, uz definisanje ključnih pojmova, pregled alata i korišćene literature za izgradnju argumentacije o srednjoevropskom prostoru kao autonomnom, perifernom i alternativnom političkom području Evropske unije. Na taj deo će se nadovezati odeljak o političkom mesijanizmu, ulozi religije i drugih povezanih fenomena u političkom kontekstu Srednje Evrope. Nakon toga biće izložen empirijski deo, sa pregledom konzervativnih političkih snaga u datom regionu.

Teorijsko-metodološki okvir: Srednja Evropa kao autonomni prostorno-politički koncept

U akademskom diskursu i različitim teorijskim promišljanjima, termini „Centralna Evropa“, „Srednja Evropa“ i „Mitteleuropa“ predstavljaju višeslojnu i kompleksnu semantičku mrežu koja ne odražava isključivo geografske koordinate, već istovremeno inkorporira bogat spektar istorijskih, političkih i kulturoloških značenja. Navedeni termini oblikovani su kroz različite epistemološke pristupe i kontekstualne interpretacije unutar specifičnih, i ponekad međusobno isključivih, geopolitičkih narativa. Iako na prvi pogled deluju kao sinonimi, dublje proučavanje otkriva da svaki od njih odražava zasebne aspekte evropske prošlosti i identitetskih konstrukcija. Njihovom artikulisanju doprineli su različiti istorijski slojevi, diskurzivni obrasci i ideološke projekcije koje su kroz vreme oblikovale raznovrsne percepcije regije, kao delovi specifičnih kulturno-političkih imaginarijuma. Regija koja se prostire od gustih šumskih predela Poljske do složenih planinskih lanaca Slovačke, definisana za potrebe ovog rada kao Centralna Evropa, ne predstavlja tek geografski entitet već geopolitičku arenu unutar koje se odvijaju kompleksni procesi političke i kulturne rekonfiguracije, pri čemu se ovakva definicija ne temelji na paušalnim pretpostavkama već na temeljnom osloncu u relevantnim teorijskim diskursima i autoritativnim akademskim promišljanjima (Dhand 2018) (Bernek 2021) (Lang 2021) (Khazarski 2022). U kontekstu ovog rada primarno će biti analiziran geografski prostor Višegradske grupe (Poljska, Češka, Slovačka i Mađarska) (Polish Economic Institute 2021).²

² Višegradska grupa, uspostavljena 15. februara 1991. godine u Višegradu potpisivanjem zajedničke deklaracije od strane tadašnjih lidera Poljske, Čehoslovačke i Mađarske – Leha Valense (Lech Wałęsa), Vaclav Havel (Václav Havel) i Jožefa Antala (Józsefa Antalla) – institucionalizuje format političke i ekonomske koordinacije koji obuhvata države čija istorijska ukorenjenost u složenim strukturama srednjoevropskog prostora upućuje na niz specifičnih razvojnih obrazaca, među kojima se prepoznaju višeslojna pravno-politička posredovanja između različitih hegemonijskih i periferijskih entiteta, sukcesivne društveno-ekonomske transformacije unutar raznorodnih imperijalnih i nacionalnih okvira, kao i neprekinuta refleksija između koncepta kulturno-političke pluralnosti i težnji ka uspostavljanju stabilnih državotvornih modela – pri čemu se u razmatranju ovog formata neizostavno ukrštaju fenomeni poput strukturalnog preoblikovanja teritorijalno-administrativnih jedinica habsburške i ugarske dominacije, unutrašnjih protivrečnosti unutar austrougarskog dualizma, redefinisanja odnosa između centralizovanih državnih struktura i lokalnih samoupravnih entiteta u epohi međuratnih nacionalnih država, homogenizacionih zahvata i planskih privrednih strategija u kontekstu socijalističkih režima nakon 1945. godine, kao i posthladnoratovskih rekonstrukcija institucionalnih mehanizama usmerenih ka procesima evroatlantske integracije – a unutar takvog razvoja pojavljuju se distinktivni obrasci političke, privredne i društvene dinamike koji Višegradsku grupu postavljaju u specifičan istraživački okvir kada se razmatraju fenomeni konvergencije i divergencije unutar evropskih političkih i ekonomskih tokova, kao i interakcije između supranacionalnih regulatornih struktura i

Osvrt na istorijski razvoj ovih pojmova vodi nas ka nemačkom kulturnom i političkom kontekstu, gde je koncept „Mitteleuropa“ nastao kao pokušaj da se, kroz racionalizaciju geopolitičkih ambicija, nadomesti uticaj izgubljen raspadom Austrougarske monarhije, pri čemu su ova nastojanja bila usmerena ka obnavljanju i redefinisaju veza sa istočnim delovima Evrope (Stråth 2008). U samom središtu ovih konceptualizacija nalazimo ideju o geopolitičkom preoblikovanju i konstrukciji novih kulturnih i političkih veza, koje bi omogućile očuvanje i potencijalno proširenje uticaja prethodno uspostavljenog unutar okvira habzburške imperijalne matrice. Različite političke, ekonomske i kulturne strategije, koje su iz ovih ideja proistekle, imale su za cilj ne samo da prilagode regiju novonastalim geostrateškim uslovima, već i da afirmišu težnje ka očuvanju kulturno-političke povezanosti unutar raznolikog i heterogenog evropskog prostora.

Koncept „Mitteleuropa“ Fridriha Nojmana (Friedrich Naumann) predstavlja višeslojnu intelektualnu i političku konstrukciju, nastalu u ambijentu dubokih geopolitičkih turbulencija i ideoloških preispitivanja koja su obeležila početak XX veka, posebno u kontekstu Prvog svetskog rata i njegovih neposrednih posledica (Naumann 1945). Nojman, nemački socijaldemokrata i politički mislilac, artikulisao je svoju viziju u knjizi istog naslova, objavljenoj 1915. godine, gde je detaljno razradio koncept integrisane Srednje Evrope pod hegemonim vođstvom Nemačke, ali predstavljen kroz prizmu ekonomske saradnje i političke federalizacije. Ova vizija nije bila izolovan intelektualni eksperiment, već odgovor na složene izazove koji su proisticali iz sve intenzivnijih procesa nacionalizacije, ekonomske fragmentacije i nestabilnosti međunarodnog poretka. Nojmanova „Mitteleuropa“ bila je osmišljena kao ekonomsko-politički projekat, u čijem fokusu je bila ideja stvaranja nadnacionalne ekonomske unije, koja bi obuhvatala Nemačku i Austrougarsku kao centralne osovine, ali i druge srednjoevropske zemlje poput Češke, Slovačke, Poljske, te potencijalno i deo balkanskih država. Ovaj prostor bio je projektovan kao kontrateža ekonomskim i političkim blokovima zapadne Evrope, personifikovanim u Britaniji i Francuskoj, kao i istočnim imperijama, pre svega Ruskom carstvu.

Nojman je promovisao koncept zajedničkog tržišta, objedinjene carinske politike i koordinisane industrijske strategije, koje bi kolektivno osnažile ekonomsku poziciju regiona u globalnom sistemu, pri tome deklarativno afirmišući očuvanje političke autonomije pojedinačnih država unutar takvog saveza. Međutim, iza fasade idealističke retorike o međusobnoj saradnji i ravnopravnosti, krila se ne manje ambiciozna namera za utemeljenjem

partikularnih državnih modela koji se formiraju unutar razgranate mreže pravno-administrativnih, kulturnih i istorijskih slojeva Srednje Evrope, pri čemu se sagledavanje ovog prostora kroz prizmu Višegradske grupe upisuje u analitičke diskurse u kojima se obrađuju različiti aspekti njegovog političkog, pravnog i socioekonomskog oblikovanja kroz epohe koje, u svojoj hronološkoj sukcesiji, nose elemente disrupcije, ali i kontinuiteta.

nemačke političke i ekonomske dominacije nad regionom, što je kroz istorijsku retrospektivu postalo predmet brojnih kritičkih analiza i interpretacija. Dok je Nojman zagovarao naizgled ravnotežnu strukturu odnosa, brojni savremenici i analitičari prepoznavali su u njegovom konceptu latentne mehanizme hijerarhizacije, u okviru kojih su veće sile, poput Nemačke i Austrougarske, dobijale vodeće uloge, dok su manji narodi – Česi, Slovaci, Poljaci, Mađari, Rumuni, Srbi i Hrvati – bili marginalizovani na periferiju političke i ekonomske agende, često svedeni na status funkcionalnih satelita u široj geostrateškoj orkestraciji. Ova asimetrična vizija, iako obogaćena retoričkim figurama o uzajamnom poštovanju i ekonomskom prosperitetu, bila je prožeta strukturnim protivrečnostima koje su se ogledale u napetosti između proklamovanih ideala i očekivanih posledica njegove realizacije, što je dodatno podsticalo sumnje u stvarne namere i dugoročne efekte ovakve integracione arhitekture (Meyer and Naumann 1995).

Među najznačajnijim kritičarima Nojmanovog koncepta geopolitičke reorganizacije centralnoevropskog prostora izdvajali su se njegovi savremenici Karl Kautski (Karl Kautzky) i Tomaš Masarik (Tomáš Garrigue Masaryk) – dvojica mislilaca čija su promišljanja predstavljala više od puke reakcije na hegemonijske ambicije, već duboko ukorenjene teorijske konstrukcije koje su osporavale dominantne narative tog doba. Kautski, iako vodeći marksistički teoretičar svog vremena, pokazao je sposobnost da, u geopolitičkom kontekstu, prevaziđe ideološke šablone, odbacujući dotadašnju dominaciju koncepta „Mitteleuropa“ i inicirajući razradu alternativnog modela Centralne Evrope – koji se nije temeljio na (suptilnim ili očiglednim) imperijalnim ambicijama, već na viziji transnacionalne saradnje bez hijerarhijskih odnosa moći (Boer 2019). Kautskijeva vizija Centralne Evrope bila je utemeljena na ideji federacije socijalističkih republika – političkog entiteta u kom bi se integrisale različite nacije i kulture u zajednički prostor, ne samo ekonomskog i političkog delovanja, već i kulturne interakcije, bez dominacije bilo kog etničkog ili nacionalnog entiteta. Takav model, kako je Kautski tvrdio, predstavljao bi garant ne samo efikasnije borbe protiv kapitalističke eksploatacije i imperijalističkih pritisaka – kako spoljnih tako i unutrašnjih – već i katalizator proleTERSKE solidarnosti koja bi u osnovi delovala kao antagonist nacionalnim i etničkim tenzijama, često korišćenim instrumentima za održavanje ravnoteže društvene hijerarhije. Osnovna ideja ovog pristupa – decentralizacija političke i ekonomske moći / pravedna distribucija resursa / ukidanje strukturne nejednakosti – bila je postavljena kao strateški cilj u funkciji postizanja dugoročne socijalne stabilnosti (Kautsky 1897).

Sa druge strane, Masarik je u svom kapitalnom delu *Nova Evropa* zastupao stav da je trajni mir u Evropi moguć isključivo kroz redefinisane granice na osnovama etnokulturološke pripadnosti – ne kao izraz etnocentrizma, već kao nužnost u kontekstu postimperijalne rekonfiguracije evropskog prostora (Masaryk 2016). Masarikova vizija Centralne Evrope nije se ograničavala na geografski determinisan prostor – ona je podrazumevala prostor identitetskog

pluralizma / političke emancipacije / kulturne raznolikosti, u kom bi principi nacionalnog samoopredeljenja bili ne samo teorijska polazišta, već i praktični mehanizmi za osiguranje socijalne kohezije. Njegovo shvatanje demokratije bilo je inkluzivno u svojoj suštini – ne samo u smislu političke ravnopravnosti, već i kao etički princip koji afirmiše značaj priznavanja i poštovanja suvereniteta manjih naroda, čiji se identiteti, politička prava i ambicije ne mogu svesti na periferne ili nevažne elemente unutar dominantnih struktura moći. U Masarikovom pogledu, Centralna Evropa nije bila samo geopolitička kategorija – već kompleksna kulturna matrica, prožeta mrežom raznolikih istorijskih iskustava, jezičkih identiteta i sociokulturnih dinamika, koje je bilo neophodno balansirati kroz institucionalne mehanizme namenjene očuvanju stabilnosti i prosperiteta svih zajednica koje u njoj obitavaju. Ova dva kritička pristupa – i Kautskijev socijalistički internacionalizam i Masarikov demokratski etnopluralizam – predstavljaju ne samo reakciju na Nojmanovu hegemonijsku viziju, već i alternativne paradigme koje nude dijalektički okvir za preispitivanje pitanja regionalne saradnje, suvereniteta i političke emancipacije u Centralnoj Evropi – prostoru gde se, i danas, ukrštaju linije istorijskih sećanja i savremenih geopolitičkih izazova.

Žan Verner Miler (Jan-Werner Mueller), nemački politički filozof, artikuliše promišljanje prema kojem se ovaj region ne može svesti na puk mikrokosmos evropskih ideoloških borbi – ne kao statični odraz, već kao dinamična arena u kojoj se interakcija istorijskih iskustava, političkih paradigmi i kulturnih prelamanja manifestuje kao kontinuirani proces preoblikovanja samih temelja političkog angažmana i participacije (Müller 2014, 14–19). Miler ukazuje na to da je Centralna Evropa, zahvaljujući svojim jedinstvenim istorijskim trajektorijama ka demokratiji, funkcionisala ne samo kao odraz, već i kao stvaralac političkih inovacija – prostor u kojem se različiti oblici vladavine, institucionalne strukture i društveni narativi konstantno preispituju, transformišući se u kaleidoskop ideoloških i kulturnih eksperimenata koji istovremeno odražavaju i prekrajaju samu suštinu političke modernosti, gradeći kompleksnu arhitekturu identitetskih kontura koje se ne mogu redukovati na jednostavne obrasce (Ibid.).

Sasvim slično, češki politikolog Oskar Krejči (Oskar Krejčí), u svojoj monografiji *Geopolitika regiona Centralne Evrope*, usmerava analitički fokus na heterogenost kao ključnu konstitutivnu dimenziju Centralne Evrope (Krejčí 2005, 45). Krejči naglašava da „različitost kultura i istorijski antagonizmi ne samo da predstavljaju izazove, već i suštinski obogaćuju regionalni identitet“ – što ne podrazumeva jednostavnu paralelu između raznolikosti i kohezije, već ukazuje na složeni splet kontradiktornih procesa u kojem konfliktne dinamike i kulturne tenzije deluju kao katalizatori za stvaranje novih oblika kolektivnog pamćenja i političke artikulacije (Ibid.). Krejčijeva interpretacija raznolikosti nije ograničena na deskriptivni nivo; ona se manifestuje kao dinamički faktor koji proizvodi kapacitet za adaptaciju i inovaciju, pri čemu heterogenost nije samo skup različitih elemenata, već strukturno ugrađen

mehanizam za refleksivno prilagođavanje u uslovima globalnih izazova i regionalnih transformacija. U tom kontekstu, heterogenost se pojavljuje kao ključ za dekonstrukciju ustaljenih paradigmi o identitetu i kao instrument za konstituisanje pluralnih narativa koji omogućavaju državama i zajednicama da redefinišu svoje uloge unutar složenog kulturološkog i političkog tkiva Centralne Evrope. Potencijal datog regiona pri tome se ne sagledava isključivo kroz prizmu istorijskog kontinuiteta, već i kroz prizmu mogućnosti za neprekidnu transformaciju i inovativno preoblikovanje vlastite političke i kulturne stvarnosti.

Ovaj analitički okvir nalazi svoj konceptualni odjek u promišljanjima mađarskog naučnika i političara Đerđa Šeflina (György Schöpflin), čiji politikološki opus o identitetu u Centralnoj Evropi predstavlja teorijski vrhunac u interpretaciji ovog regiona kao tzv. „palimpsesta“ – metafore koja nije puka stilska figura, već konceptualni alat za razumevanje načina na koji različiti kulturni, religijski i jezički slojevi koegzistiraju i međusobno se prepliću, stvarajući hibridne i dinamične oblike kolektivne svesti (Schöpflin 2000) (Schöpflin 2000a) (Schöpflin 2021). Prema Šeflinu, duboko ukorenjena etnička i religijska raznolikost Centralne Evrope nije samo latentni izvor unutrašnjih tenzija, već i produktivna snaga koja omogućava kontinuirano stvaranje složenih i fluidnih identiteta, pri čemu region funkcioniše ne samo kao čuvar evropskog kulturnog nasleđa, već i kao prostorno-vremenski okvir u kome se intenzivno manifestuje kreativna energija proizašla iz kontinuirane interakcije različitih tradicija i istorijskih diskursa, omogućavajući neprestano prekomponovanje kulturnih i političkih značenja u nove konfiguracije. Dalje, Šeflinovo viđenje Centralne Evrope kao prostora kontinuiranog „novog ispisivanja“ kultura i identiteta ne podrazumeva pravolinijski proces kulturnog razvoja, već se oslanja na interpretaciju istorijskih slojeva kao aktivnih agenasa u stvaranju savremenog identiteta (Schöpflin 2021, 156). Navedeni istorijski slojevi ne pojavljuju se kao statični relikti prošlosti, već kao dinamični i često suprotstavljeni elementi koji se međusobno prepliću i preoblikuju u zavisnosti od promenljivih političkih, društvenih i kulturnih konteksta. Ovaj proces nije lišen napetosti i konflikata; naprotiv – upravo u tim strukturnim protivrečnostima leži potencijal za inovaciju i kreativnost, jer je produktivna vrednost tenzija u tome što one otvaraju prostore za nove oblike kulturne i političke artikulacije, čime se omogućava kontinuirano preispitivanje, ali i rekonfiguracija identitetskih paradigmi. Za razliku od pojedinih zapadnoevropskih teoretičara koji region često redukuju na arhaične obrasce etničkih podela i političkih konflikata, Šeflin ističe da je upravo slojevitost i hibridnost identiteta Centralne Evrope izvor njene snage (Ash 1986). Te karakteristike omogućavaju Regionu da deluje kao dinamični most između različitih civilizacijskih matrica i kulturnih paradigmi, povezujući Istok i Zapad u jedan kompleksni i višeslojni kulturno-politički kontinuum, u kome se prošlost i sadašnjost ne suprotstavljaju, već koegzistiraju u neprestanom procesu međusobnog prekrajanja i reinterpretacije. Na taj način,

Centralna Evropa ne postaje samo prostor istorijske memorije, već i laboratorija za političke i kulturne eksperimente koji obogaćuju celokupnu evropsku civilizacijsku mapu.

Ištvan Bibó (István Bibó), jedan od najznačajnijih mađarskih politikoloških mislilaca XX veka, svojim intelektualnim angažmanom ostavlja slojevit trag u promišljanju sociopolitičkih kontura malih država u Centralnoj i Istočnoj Evropi, uočavajući da ove zajednice, utemeljene na krhkim osnovama istorijskih preokreta, funkcionišu u kontinuumu između geopolitičke marginalizacije i uporne borbe za sopstveni politički subjektivitet (Bibó 1996). U svom kapitalnom delu *Beda malih istočnoevropskih država*, Bibó ne ispisuje samo političku analizu, već gradi složenu mapu kolektivnih iskustava, gde se istorijski kontinuitet nestabilnosti, cikličnih konflikata i stalne ugroženosti suvereniteta prepliće sa psihološkim strukturama koje oblikuju ne samo institucionalne mehanizme, već i duboke slojeve kolektivne svesti. U takvim se okolnostima inferiornost i egzistencijalna nesigurnost ukorenjuju kao gotovo arhetipski obrasci postojanja. Bibó smatra da hronična neizvesnost, svojstvena istorijskoj sudbini istočnoevropskog prostora, nije jednostavan odraz spoljašnjih političkih i ekonomskih pritisaka, već se manifestuje kao internalizovana dimenzija političke kulture, koja se iznova artikuliše kroz institucionalne prakse i javne narrative (Ibid.). Takvo stanje proizvodi paradoks: dok jedan pol teži zatvorenosti i nacionalističkoj samodovoljnosti kao mehanizmu odbrane od stvarnih ili imaginarnih pretnji, drugi pol razvija latentnu zavisnost od spoljašnjih aktera, geopolitičkih centara moći i simboličkih patrona, čime se dodatno usađuje osećaj nedovoljne autonomije, ali i okrnjuje sposobnost za samorefleksiju i inovaciju. Posmatrajući ovaj fenomen, Bibó ukazuje da politička kultura malih država nije puka funkcija institucionalnog razvoja, već proizvod kulturoloških i psihosocijalnih matrica koje reprodukuju osećaj „bednosti“ kao egzistencijalnu konstantu, neraskidivo povezanu sa mehanizmima kolektivne memorije. U ovom kontekstu, osećaj inferiornosti ne funkcionišu samo kao posledica istorijskih poraza, već postaje konstitutivni element političkog identiteta, ugrađen u strukturu diskursa koji definiše odnose prema spoljnom svetu i oblikuje granice unutrašnjeg političkog legitimiteta.

U analizi navedenog mađarskog autora osvetljava se i specifičan ambijent srednjoevropskog prostora, u kojem je sve predmet sporenja – od dinastičkih okvira, koji su vekovima dominirali političkim scenarijima, do nacionalnih projekata koji su se takmičili za „dušu“ pojedinca. U takvim uslovima, politički konflikt nije bio domen isključivo elitnih struktura, već je prožimao sve slojeve društva: veleposednici, sreski načelnici, sveštenici, učitelji, sudije i zanatlije, svaki sa svojom vizijom sveta, činili su mrežu mikropolitičkih arena u kojima se artikulisala sva složenost identitetskih i političkih dilema (Ibid.). Ta svakodnevna realnost, u kojoj su se egzistencijalni rebusi postavljali sa učestalošću kakva bi u drugim evropskim kontekstima bila nezamisliva, oblikovala je ne samo kolektivno pamćenje već i kognitivne obrasce kroz koje

se sagledava politička stvarnost. Upravo taj kontinuitet izloženosti konfliktima i političkim nestabilnostima čini osnovu Bibbovog promišljanja o „bedi malih naroda Istočne Evrope“, pri čemu istorijska iskustva nisu zamrznuti artefakti prošlosti već dinamični slojevi koji se reinterpretiraju u savremenim kontekstima. U tom neprestanom dijalogu između prošlosti i sadašnjosti, ne prepoznaje se samo kontinuitet trauma već i način na koji se one ugrađuju u institucionalne prakse, oblikujući političku kulturu kao polje napetosti između sećanja i zaborava, između inercije i transformacije.

„Politički mesijanizam“ i uloga religije u političkom kontekstu Srednje Evrope

U razmatranju složenih i višeslojnih kulturno-političkih procesa koji su oblikovali strukture kolektivnog sećanja i ideoloških narativa neminovno dolazimo do pojma „političkog mesijanizma“ – koncepta koji, premda ukorenjen u specifičnim istorijskim kontekstima, prevazilazi granice nacionalnih identiteta i ulazi u domen transregionalnih dinamika, gde se istorijska iskustva, kulturni simboli i ideološke konstrukcije preklapaju i pretapaju u složene oblike političkog izražavanja (Anderson 1983) (Smith 1991, 33–36). Ukoliko se vratimo u XIX stoleće – razdoblje obeleženo bujanjem romantičnog nacionalizma, kulturnih preporoda i ideoloških previranja – susrećemo se sa fenomenom u kojem su narodi poput Poljaka, Mađara, Čeha i Slovaka artikulisali vlastite kulturne misije, ne kao homogeni projekat već kao mozaik diskursa u kojem su se istorijska sećanja, mitološki motivi i političke aspiracije ispreplitali u pokušaju definisanja specifične uloge svojih nacija unutar šireg evropskog konteksta (Hroch 2015, 166–167). Tadašnji diskurs nije bio sveden na ideje romantičnog nacionalizma, već je predstavljao složeni narativni prostor u kojem su se preklapali pojmovi identiteta, suverenosti, kulturne autonomije i političke samosvesti – reflektujući istovremeno unutrašnje tenzije i spoljašnje pritiske imperijalnih hegemonija koje su oblikovale geopolitičku kartu tog doba (Gellner 1983).

Danas, u savremenom političkom pejzažu srednje Evrope, svedočimo nekoj vrsti reaktualizacije tih ideja kroz prizmu konzervativnog mesijanizma, koji se manifestuje unutar političkih okvira Višegradske grupe. Ovde ne govorimo o jednostavnom prenošenju istorijskih paradigmi u sadašnjost, već o procesu u kojem se istorijska iskustva kolektivne traume i otpora reinterpretiraju i instrumentalizuju u svrhu oblikovanja novih vizija evropske solidarnosti (Judt, 2005). Ova vrsta političkog diskursa crpi inspiraciju iz dubokih slojeva kulturnog sećanja, artikulišući pritom nove narative o vrednostima, identitetu i suverenosti, koji se temelje na specifičnim istorijskim koordinatama srednjoevropskog prostora, ali istovremeno pretenduju na univerzalnost unutar šireg evropskog konteksta (Assmann 2011).

Politički narativi koji proističu iz ovog konteksta često se pozivaju na dela Milana Kundere, posebno na njegovu refleksiju o „tragediji srednje Evrope“,

gde je kulturna i politička autonomija naroda sistematski potkopavana imperijalnim projektima – bilo da je reč o Habzburškoj monarhiji, Osmanskom carstvu ili sovjetskoj dominaciji. U tom svetlu, današnji pokušaji reafirmacije srednjoevropskog identiteta ne predstavljaju samo nostalgичnu evociranost izgubljene prošlosti, već i politički čin koji ima za cilj redefinisanje odnosa moći unutar Evropske unije. Reč je o pokušaju pozicioniranja ovih nacija ne kao periferije evropske politike, već kao čuvara autentičnih evropskih vrednosti, koje se temelje na duboko ukorenjenim kulturnim i istorijskim iskustvima otpora, preživljavanja i kontinuiranog preispitivanja vlastite samobitnosti (Pach 1991). Poređenja sa nemačkim romantizmom XIX veka, posebno sa konzervativnim reakcijama na francuski kosmopolitizam, otkrivaju slične obrasce. Naime, u toj perspektivi, kulturni identitet oblikuje se ne samo kroz afirmaciju vlastite posebnosti, već i kroz otpor prema globalizatorskim narativima koji teže ublažavanju kulturnih razlika pod plaštom univerzalnih vrednosti (Paleczny and Zieliński 2008). Nemački konzervativni mislioci tog razdoblja insistirali su na povratku „izvornim“ vrednostima, naglašavajući važnost lokalnih tradicija, kulturnog kontinuiteta i istorijske ukorenjenosti, što je danas reflektovano u srednjoevropskim političkim diskursima koji problematizuju procese globalizacije, kulturne homogenizacije i erozije tradicionalnih oblika kolektivnog identiteta (Habermas 1996). Istorijsko iskustvo ovih nacija duboko je prožeto osećanjem kolektivne traume, koja se manifestovala kroz viševjekovnu potčinjenost imperijalnim silama. Ove političke strukture nisu samo fizički dominirale teritorijama, već su sistematski sprovodile procese kulturne erozije – ciljajući na uništavanje jezika, tradicija i autonomnih političkih institucija – koristeći pritom ne samo otvorene oblike represije već i suptilne strategije asimilacije, kroz obrazovne sisteme, kulturne politike i javni diskurs; time su stvarali generacije koje su, svesno ili nesvesno, internalizovale imperijalne narative kao deo vlastite samosvesti (Hardt 2000, 42–43).

Navedeni odnosi podređenosti nisu bili samo posledica spoljašnjih pritisaka, već i rezultat unutrašnjih protivrečnosti unutar samih nacionalnih zajednica. Procesi modernizacije, uprkos represivnim okvirima, često su uključivali i elemente koji su, paradoksalno, doprinosili očuvanju kulturnog identiteta, kroz stvaranje novih oblika kolektivne solidarnosti, društvene mobilizacije i političkog otpora (Anderson 2013). Obnavljanje identiteta u postimperijalnom kontekstu nije bio jednostavan povratak „izgubljenim“ vrednostima, već kompleksan proces koji uključuje kritičku refleksiju o sopstvenoj prošlosti, reinterpretaciju kulturnih narativa i stvaranje novih oblika identitetskog izražavanja. Introspektivna nostalgija, koja se javlja u tim procesima, nije puka sentimentalna čežnja za prošlošću, već složeni fenomen koji otkriva kako se identitet oblikuje kroz stalni dijalog između istorijskog sećanja, savremenih političkih izazova i očekivanih društvenih transformacija (Boym 2001, 41–49). U tom smislu, savremeni politički mesijanizam u srednjoj Evropi može se posmatrati kao odgovor na krizu identiteta u širem evropskom kontekstu – gde se pitanje kulturne autentičnosti suočava sa izazovima globalizacije, migracija i

tehnoloških promena – ali i kao pokušaj artikulacije novih oblika političke solidarnosti i kolektivne odgovornosti, koji nadilaze uske granice nacionalnih država i otvaraju prostor za dublje promišljanje o prirodi zajedništva, suverenosti i političkog subjektiviteta u savremenom svetu (Zielonka 2006).

Savremeni politički argumenti koje koriste političari iz srednje Evrope nisu novitet u diskursu, već predstavljaju kontinuitet sa tradicijom konzervativnog krila zapadne političke misli, u kojoj se vrednosti i koncepti političke organizacije oslanjaju na duboko ukorenjene, tradicionalne i nasleđene kulturne obrasce. Ovo je naročito izraženo u Poljskoj, gde je nacionalni identitet neraskidivo isprepleten sa katolicizmom, stvarajući simbiotsku vezu između religijskih uverenja i nacionalne samosvesti, što se manifestuje kao politička snaga koja oblikuje javni diskurs. Međutim, takve ideje istovremeno izazivaju otpor u društvima koja počivaju na laičkim tradicijama, poput Francuske, gde je sekularizam utemeljen kao osnova političkog i društvenog poretka.

Slične disonance uočavaju se i u odnosu Nemačke sa drugim srednjoevropskim državama, gde se spori oko uloge i značaja nacionalne države kao primarne političke jedinice naspram idejama o nadnacionalnim integracijama i transnacionalnim oblicima upravljanja. Danas, brojni politički akteri u srednjoj Evropi (npr. Mađarska, Slovačka, Poljska) sagledavaju dominantne vrednosti zapadnoevropskih demokratija kao pretežno liberalne ili socijalističke, osporavajući njihovu univerzalnu primenljivost i zalažući se za revitalizaciju koncepta Srednje Evrope kao jedinstvene kulturno-istorijske i političke celine. Iako je akcenat u ovim raspravama evoluirao, suštinska ideja ostaje slična – umesto da se region predstavlja kao „oteti Zapad“, sada se insistira na diskursu koji afirmiše posebnu istorijsku misiju srednje Evrope kao nosioca autentičnih evropskih vrednosti, koje se temelje na iskustvima otpora, očuvanja i samorefleksije. Dok Zapadna i Srednja Evropa dele zajedničko filozofsko i kulturno nasleđe, njihova politička viđenja, naročito u vezi sa budućnošću Evropske unije, često se razilaze.

Države srednje Evrope nastoje da svoju političku egzistenciju utemele na modelu nacionalne države, oslanjajući se na istorijske narative o suverenitetu i samoodređenju, dok zapadnoevropske države promovišu viziju demokratije koja funkcioniše izvan tradicionalnih okvira nacionalnog identiteta, oslanjajući se na koncept građanske lojalnosti prema apstraktnim političkim principima kao što su ljudska prava, ustavnost, politička pravda i jednakost. Ova „građanska religija“, kako je neki nazivaju, zasnovana je na uverenju da građani Evropske unije treba da budu odani pre svega političkim idealima, a ne specifičnim kulturnim ili nacionalnim tradicijama (Rousseau 2003) (Bellah 1991) (Cristi 2001). Za zagovornike ovog koncepta, nacionalna država predstavlja prevaziđenu političku formu, anahroni ostatak prošlosti koji ometa napredak ka široj evropskoj integraciji. Međutim, ova perspektiva često nailazi na otpor u srednjoj Evropi, gde je nacionalni identitet duboko ukorenjen u kolektivnoj svesti, a ideja o kulturnoj i političkoj autonomiji i dalje ima snažan mobilizacioni potencijal. Stoga nije iznenađujuće što je ovo pitanje postalo

predmet žestokih polemika unutar Evropske unije, razotkrivajući duboke kulturne i političke rasepe koji prelaze granice geografskih i istorijskih podela, i ukazujući na složenost procesa evropske integracije koji, umesto da niveliše razlike, često ih iznova aktualizuje i produbljuje.

O relevantnosti religije

Važnost religije u kolektivnim iskustvima naroda Srednje Evrope predstavlja fenomen koji se ne može sagledati jednodimenzionalno jer nadmašuje okvire puke duhovne prakse – ulazi u domen čuvara kulturološkog kontinuiteta, identitetske otpornosti i simboličkog poimanja društvenih vrednosti. U regiji u kojoj je rimokatolička tradicija duboko ukorenjena – ne samo kao teološki sistem, već i kao simbolički stub koji prožima društvene strukture i oblikuje kulturne paradigme – Crkva je često bila ne samo institucionalni već i egzistencijalni čuvar određenih segmenata kolektivnog pamćenja, naročito u epohama kada su politički režimi sistematski potiskivali i marginalizovali nacionalne, kulturne i verske različitosti.

U istorijskim kontekstima – gde su narodi bili izloženi različitim oblicima političke represije, asimilacijskih pritisaka i ideoloških redukcija – Crkva je funkcionisala kao kulturna membrana koja je omogućavala ne samo očuvanje jezika, običaja i rituala, već i afirmaciju simboličkih praksi koje su činile tkaninu kolektivnog identiteta. Ta je institucija radila na obnavljanju kontinuiteta društvenih struktura i duhovnih vrednosti uprkos svim oblicima institucionalnog i kulturnog potiskivanja, pa i nasilja. Ta institucionalna i duhovna uloga Crkve nije bila statična – naprotiv, evoluirala je kroz različite istorijske faze, adaptirajući se na političke promene, istovremeno održavajući svoj kontinuitet kao aktor u procesima izgradnje i rekonstrukcije identiteta. U političkim prelomnim trenucima – kada su državne strukture bile krhke, nestabilne ili u procesu dezintegracije – religijske zajednice često su preuzimale ulogu posrednika u održavanju društvene kohezije, artikulaciji simboličkog kontinuiteta i konstrukciji narativnih okvira koji su obezbeđivali društveni oslonac u uslovima krize.

Upravo kroz ovu dimenziju religija dobija status koji izlazi izvan duhovne kategorije, ona postaje i ostaje politički subjekt koji oblikuje diskurzivne prakse i formira kolektivne narative. Njena uloga nije ograničena na domen privatne vere, već postaje deo javne sfere, prostor u kojem se simbolički resursi koriste u artikulaciji nacionalnih identiteta, legitimizaciji političkih zahteva i kao oslonac za otpor pritiscima različitih hegemoni. U tom kontekstu, religija se pojavljuje kao dijaloški prostor – između prošlosti i sadašnjosti, između duhovnog i političkog, između kontinuiteta i promene – stvarajući mrežu značenja koja se ne može redukovati na jednostavne obrasce ili univerzalne zaključke, već zahteva kontinuirano preispitivanje, kritičku refleksiju i kompleksno razumevanje. Crkva, kao institucija koja u savremenom kontekstu više ne funkcioniše isključivo kao čuvar duhovnih vrednosti, već kao geopolitički akter

sa sopstvenim ambicijama – reafirmiše svoju ulogu – delujući kao subjekt koji nije samo normativni već i strateški/diplomatski faktor, aktivno utičući na kreiranje javnih politika i učestvujući u procesima koji oblikuju globalni politički pejzaž. Njen uticaj se manifestuje kroz institucionalne strukture koji jačaju njenu poziciju kao faktora međunarodnog značaja – omogućavajući joj da deluje na različitim nivoima političkog i kulturnog prostora. U kontekstu savremene geopolitike, Crkva više nije ograničena na ulogu simboličkog čuvara duhovnog nasleđa – ona rekodifikuje svoj status kroz složene diplomatske interakcije i transnacionalne strategije uticaja – delujući kao subjekt koji aktivno učestvuje u definisanju granica političke moći i kulturne hegemonije (Cassanova 1994). Njena sposobnost da mobiliše simboličke resurse i formira ideološke narative omogućava joj da deluje kao značajan akter ne samo unutar nacionalnih okvira već i na globalnoj sceni, gde kroz strategije meke moći oblikuje diskurse koji premašuju klasične granice verskih institucija – ulazeći u domen političkih odluka, uticaja na javne politike i formiranja globalnih alijansi (Nye 2004).

Ova dinamika ne predstavlja samo ekspanziju uticaja već i složen proces repozicioniranja uloge Crkve, koja se u savremenim društvenim kontekstima pojavljuje kao ambivalentan akter – istovremeno zastupajući vrednosti tradicionalnog nasleđa i inovativne političke strategije – koje uključuju pitanja globalne pravde, ljudskih prava i kulturne diplomatije (Habermas 2012). Takav pristup ukazuje na to da se institucionalna struktura Crkve transformiše u skladu sa geopolitičkim izazovima, što zahteva nove teorijske okvire za razumevanje njene uloge u savremenim političkim i kulturnim procesima.

Autentičnost neokonzervativnog modela u zemljama Višegradske grupe

Kontekstualizacija fenomena neokonzervativizma u Centralnoj Evropi otkriva višeslojnu matricu ideoloških koncepata koje, premda ukorenjene u transatlantskom genezisu hladnoratovskog perioda – kao refleksija antikomunističkih paradigmi – u postkomunističkom ambijentu dobijaju hibridne oblike, prilagođene specifičnim istorijskim, kulturološkim i sociopolitičkim kontekstima regiona (Kerwick 2015). Za razliku od američke verzije, koja je artikulisana kroz paradigmu globalne hegemonije i intervencionističke doktrine, centralnoevropski neokonzervativizam predstavlja reaktivni ideološki konstrukt – antipod liberalnoj uniformnosti i nosilac diskursa koji iziskuje neophodnost obnavljanja nacionalnih narativa, i konsolidovanja kulturnih arhetipova kao mehanizama otpora transnacionalnim i globalističkim uticajima.³

³ Ovde ukazujem posebno na velikana američkog konzervativizma Irvinga Kristola i njegovo kapitalno delo *Neoconservatism: The Autobiography of an Idea*. Svakako ne treba ispustiti iz vida niti Podhoreca (Norman Podhoretz) i Baklija (William F. Buckley) i njihovo javno delovanje u Sjedinjenim Američkim Državama, koja nesumnjivo i danas služe kao orijentir mnogim neokonzervativnim misliocima.

Ovaj ideološki tok ne treba pojednostavljeno posmatrati kao restauraciju tradicionalizma već kao dinamični proces unutrašnjeg identiteta, gde se nacionalni suverenitet pojavljuje kao ne samo politički već i egzistencijalni princip – oslonac za očuvanje celovitosti u eri permanentne globalne fluidnosti i nestabilnosti. U tom kontekstu, misao Rodžera Skrutona (Roger Scruton) dobija novo značenje: njegova kritika globalističkog relacionizma i afirmacija lokalnih tradicija i nasleđa nije jednostavna nostalgija za prošlošću, već iskazivanje otpora protiv relativizacije kolektivnog pamćenja (Skruton 2014).

Istovremeno, fenomen „neliberalne demokratije“, kakvog ga formuliše mađarski premijer Viktor Orban (Viktor Orbán), ne predstavlja isključivo politički projekat – konstrukciju vlasti, već društvenu paradigmu u kojoj se preispituje sama suština demokratije kao takve – ne više kao apsolutne vrednosti liberalizma, već kao instrumenta očuvanja identitetske kohezije. Žan Verner Miler u svojoj analizi populizma ukazuje na ovu dihotomiju između demokratskih procedura i vrednosti demokratije – kao prostora za manipulaciju kolektivnim diskursom, otkrivajući kako neokonzervativne strukture koriste mehanizme formalne demokratije kako bi podrle njene liberalne pretpostavke – pod plaštom legitimiteta narodne volje (Krakovsky 2019, 9–22).

Ekonomski aspekti ove ideologije takođe odražavaju kompleksnu dijalektiku između liberalnog kapitalizma i državnog protekcionizma, ali ne kao običan pragmatičan kompromis, već kao pokušaj rekonceptualizacije ekonomskog prostora u funkciji nacionalne autonomije. Radovi Danija Rodrika (Dani Rodrik) osvetljavaju ovaj aspekt, pokazujući kako ekonomski suverenitet nije samo pitanje finansijske politike, već dublje pitanje kontrole nad društvenim procesima – ekonomijom kao instrumentom političke moći u uslovima transnacionalne ekonomske zavisnosti (Rodrik 2017).

U domenu međunarodnih odnosa, neokonzervativizam Centralne Evrope usvaja realističku, krećući se ka ontologiji države kao subjekta sa inherentnim pravom na samodefinisanje u odnosu na globalne strukture moći. Ovde se misli o Miršajmerovom (John Mearsheimer) konceptu tragedije velesila koji nudi analitički okvir za razumevanje motivacionih struktura državnih aktora u sistemu koji ne poznaje vrhovni autoritet i centralnu vlast (Mearsheimer 2001, 16).

Religija, kao često zapostavljeni faktor u analizama političkih ideologija, u ovom kontekstu dobija status temeljnog elementa identitetske renesanse, ne samo kao izraz verovanja, već kao instrument političke mobilizacije i društveno-političke kohezije. Prema Grejs Dejvi (Grace Davie), religija u modernoj Evropi funkcioniše kao „mutirani memorijski kod“ – prisutna u kulturnoj svesti čak i onda kada je odsutna iz svakodnevne prakse (2000). Povezanost religijskog preporoda sa političkim neokonzervativizmom očituje se u načinu na koji se sakralni diskursi integrišu u javni prostor kao nosioci simboličkog kapitala, legitimizujući političke projekte usmerene na obnovu nacionalne kohezije i otpor prema globalnom uniformizmu. Ovo nije puka

reakcija na sekularizaciju, već strategija reafirmacije kulturnih paradigmi koje definišu granice kolektivnog identiteta. U tom svetlu, populizam se posmatra ne kao devijantni oblik demokratije, već kao njena funkcionalna adaptacija u uslovima krize legitimiteta liberalnih elita. Kas Mude (Cas Mudde) ističe da je populizam efektivan zato što nudi jednostavne odgovore na kompleksna pitanja, ali u centralnoevropskom kontekstu on dobija dublju dimenziju – kao artikulacija kolektivne potrage za autentičnošću u svetu koji se percipira kao sve više otuđen od lokalnih tradicija i vrednosti (Mudde 2016).

U tom kontekstu, značajno je razmotriti primere specifičnih političkih partija i njihovih lidera u zemljama kao što su Poljska, Slovačka i Češka, gde se neokonzervativne ideje artikulisu u različitim oblicima, prilagođene nacionalnim istorijskim i socijalnim okolnostima. U Poljskoj, partija Pravo i pravda (Prawo i Sprawiedliwość), predvođena Jaroslavom Kačinjskim (Jarosław Kaczyński), predstavlja paradigmatican primer političkog subjekta koji kombinuje elemente nacionalnog suvereniteta, tradicionalnih vrednosti i religijskog nasleđa, koristeći diskurs koji se oslanja na kolektivnu memoriju i istorijsku naraciju kao instrument političke mobilizacije. Stavovi o pravu na abortus u Poljskoj predstavljaju jedan od najkonkretnijih primera kako neokonzervativne ideje postaju deo pravno-političkog sistema, gde se restriktivne mere predstavljaju kao zaštita „tradicionalnih porodičnih vrednosti“, čime se u javni diskurs unosi naglasak na moralnoj dimenziji političkih odluka.

U Slovačkoj, pokret Obični ljudi i nezavisne ličnosti (Obyčajní Ľudia a nezávislé osobnosti – OĽaNO), pod vođstvom Igora Matoviča (Igor Matovič), artikulise specifičnu formu neokonzervativizma kroz naglasak na borbi protiv korupcije i zaštiti nacionalnog integriteta, pri čemu se retorika o „tradicionalnim vrednostima“ često prepliće sa pitanjima ličnih sloboda i prava žena, gde se kontroverze oko prava na abortus koriste kao poligon za širenje širih ideoloških narativa. U Češkoj, Građanska demokratska partija (Občanská demokratická strana – ODS), koju vodi Petr Fijala (Petr Fiala), predstavlja sintezu ekonomskog liberalizma i kulturnog konzervativizma, naglašavajući značaj nacionalne suverenosti i evropske skepse kao ključnih elemenata političke agende, pri čemu se debate o pitanjima kao što su reproduktivna prava često postavljaju u kontekst širih rasprava o kulturnoj autonomiji i odbrani „češkog identiteta“.

Međutim, posebnu dinamiku u okviru ovog diskursa predstavlja figura Viktora Orbana, čiji politički projekat u Mađarskoj oličava ne samo institucionalnu konsolidaciju vlasti kroz ilustraciju koncepta „neliberalne demokratije“, već i ideološku artikulaciju u kojoj se nacionalni identitet, kulturna supstanca i tradicionalne vrednosti i hrišćansko nasleđe pretvaraju u temelje političke legitimacije. Orbanov model, izgrađen na sintezi autoritarnog pragmatizma i konzervativnog revizionizma, posebno se ogleda u politici prema pitanjima kao što je abortus, gde državna intervencija dobija formu zaštite „tradicionalne porodice“ kao osnovne jedinice društva i

civilizacijskog temelja, istovremeno kreirajući normativni okvir u kojem se individualna prava podređuju kolektivnim vrednostima, odnosno, nacionalnim prioritetima.

Pored nacionalnih konteksta, važno je istaći postojanje međunarodnih inicijativa neokonzervativnog karaktera koje funkcionišu kao transnacionalni kanali za razmenu ideoloških koncepata i strategija. Jedna od takvih inicijativa je CPAC (Conservative Political Action Conference), koja predstavlja dinamičnu platformu za koordinaciju politika usmerenih na promociju konzervativnih vrednosti, uključujući zaštitu porodice, tradicionalnih kulturnih obrazaca i religijskih uverenja (Cuadrado and Chrobak 2023). U okviru CPAC-a, primetna je tendencija ka stvaranju internacionalne mreže koja premošćuje nacionalne granice, artikulišući zajedničke ideološke ciljeve i stvarajući sinergiju između različitih političkih aktera koji dele slične vizije o ulozi države, porodice i kulture u savremenom društvu.

Odnos Evropske unije prema konzervativnim političarima i pokretima može se posmatrati kao dinamičan splet ideoloških, kulturnih i epistemoloških napetosti, gde se prepliću naponi za očuvanjem normativnog jedinstva sa implicitnim priznanjima heterogenosti političkih tradicija. U samoj srži tog odnosa nalazi se neprestano preklapanje diskurzivnih režima i ontoloških pretpostavki, u kojima se konzervativizam ne pojavljuje samo kao politička pozicija, odnosno ideološki okvir, već i kao metanarativ o svetu, zasnovan na pojmovima reda i stabilnosti, kontinuiteta i metafizičke ukorenjenosti. Unutar institucionalne arhitekture Evropske unije prisutna je tenzija između deklarativne inkluzivnosti i latentne normativizacije određenih vrednosnih matrica, gde se liberalno-demokratski poredak promišlja kao samorazumljiv, pa i bezalternativan, dok se konzervativne pozicije često interpretiraju kroz perspektivu diskursa o regresiji, odnosno, politici nostalgije. Ova epistemološka asimetrija otkriva dublji sloj nesklada – sukob između predstave o napretku kao emancipatorskom procesu i cikličnog, istorijski ukorenjenog shvatanja društveno-političkih promena, karakterističnog za konzervativno mišljenje.

Konzervativni akteri u evropskom političkom prostoru neretko bivaju uhvaćeni u paradoksalnu poziciju. S jedne strane, njihova prisutnost potvrđuje demokratski kapacitet sistema da obuhvati društvenu različitost i raznorodnost. S druge strane, njihovo delovanje predmet je stalnog preispitivanja i kritičkog nadzora u odnosu na standarde koje sam sistem postavlja. Ova ambivalentnost se manifestuje kroz retoriku koja oscilira između formalnog poštovanja suvereniteta i kulturne autonomije, te implicitnog pritiska za konformizmom sa vrednosnim normama koje se percipiraju kao temeljne za evropski projekat. Promišljajući ovaj odnos, moguće je uočiti slojevitost između pojmova centra i periferije, gde se ideološki centar Evropske unije konstituise kroz diskurzivnu praksu koja favorizuje određene interpretacije moderniteta, dok se konzervativni diskursi pozicioniraju kao periferni i alternativni oblici razumevanja društvenog

poretka. Ova dijalektika ne ukazuje nužno na konflikt u klasičnom smislu, već pre na diferencijalnu logiku prisutnosti/odsutnosti unutar zajedničkog političkog horizonta, gde se granice prihvatljivog stalno redefinišu kroz interakciju između moći i interpretacije.

Istovremeno, koncept evropskog identiteta, oscilirajući između univerzalističkih ambicija i partikularističkih otpora, odražava ontološku neodređenost samog projekta evropske integracije – prostor u kojem konzervativizam ne postoji kao fiksirana suprotnost progresivizmu, već kao konstanta u dijalogu sa sopstvenim negacijama. U tom smislu, odnos Evropske unije prema konzervativnim pokretima i političarima ne može biti sveden na jednostavnu dihotomiju prihvatanja i odbijanja, već se pojavljuje kao niz fluidnih procesa, gde se granice političkog legitimiteta stalno pomeraju, otvarajući prostor za nova pitanja o prirodi slobode, autoriteta i smisla same Evrope kao političke zajednice.

Kao kontratežu dominantnim narativima Evropske unije, konzervativni političari i pokreti nastoje da izgrade sopstvenu geopolitičku paradigmu, zasnovanu na pojmovima suvereniteta i autonomije, kulturne samobitnosti, istorijske kontinuiranosti i revitalizaciji tradicionalnih vrednosti kao osnove za političku legitimaciju (Scruton 2015). Ova paradigma ne funkcioniše isključivo kao reakcija odnosno otpor prema postojećim strukturama moći, već i kao pokušaj formulisanja alternativnog diskurzivnog okvira koji preispituje pretpostavke o univerzalnosti liberalno-demokratskog modela. U tom procesu, konzervativni akteri artikulišu viziju Evrope koja nije definisana kroz apstraktne koncepte nadnacionalne integracije, već kroz konkretne odnosno lokalizovane istorijske, kulturne i verske identitete. Ovaj geopolitički pristup karakteriše naglašena skepsa prema globalističkim i transnacionalnim strukturama i nastojanje da se afirmiše politika zasnovana na principima decentralizacije i reafirmacije nacionalnih država kao ključnih aktera međunarodnih odnosa. Umesto uniformnog modela vrednosti, konzervativna paradigma teži policentričnosti civilizacijskih matrica, gde različiti istorijski konteksti proizvode raznovrsne oblike političkog uređenja. Taj koncept često uključuje reinterpretaciju pojmova poput suvereniteta i identiteta kao dinamičnih kategorija koje nisu u suprotnosti sa modernošću, već predstavljaju njenu alternativnu artikulaciju.

Unutar tog okvira, geopolitika konzervativizma nije svedena na jednostavan nacionalizam tj. izolacionizam, već obuhvata složene mreže regionalnih alijansi i svojevrsnih kulturno-političkih saveza koji nastoje da uspostave ravnotežu u odnosu na dominantne globalne aktere. Takvi pokreti često mobilizuju retoriku „suverene demokratije“ i/ili „civilizacijskog patriotizma“, čime preispituju hegemonijske narative o razvoju, pravima i društvenoj pravdi unutar evropskog konteksta. Na taj način se konstruiše alternativni geopolitički horizont u kojem vrednosti tradicije, kulturne raznolikosti i organskog razvoja dobijaju novu relevantnost kao osnov za političko delovanje u XXI veku.

Zaključak

U traganju za suštinom političkog i kulturnog konteksta Srednje Evrope, neizbežno je uočiti da ovaj region nije puka geografska konstanta već živi, pulsirajući organizam, ispunjen naslagama istorijskih iskustava, ambivalentnih identiteta i paradoksalnih stremljenja. Zemlje Višegradske grupe (u kontekstu ovog rada: Srednja Evropa) nisu određene pukim koordinatama. Taj region predstavlja složeni mozaik, ispleten od niti kulturne raznolikosti, istorijskih slojeva i nezaobilazne dijalektike između političke tradicije i modernosti, prošlosti i sadašnjosti, lokalnog i globalnog. U tom lavirintu značenja, neokonzervativizam se ne pojavljuje kao jednoznačni fenomen, već kao simfonija različitih tonova – od snažnog prizvuka nostalgije za izgubljenim vrednostima do oštarih akorda otpora prema globalističkim tendencijama koje prete da izbrišu specifičnosti lokalnih političkih kultura i društava. Neokonzervativne paradigme deluju kao ogledalo u kojem se odražavaju strahovi i nade društava koja se suočavaju sa brzim promenama, ekonomskim izazovima i krizom identiteta. One su, istovremeno, i odraz traume prošlosti i pokušaj da se u tim traumama pronade temelj za konstruisanje novih narativnih i praktičnih okvira koji će dati smisao sadašnjosti, kao i budućnosti. Religija, u ovoj složenoj političkoj slici, izlazi izvan okvira lične duhovnosti i postaje moćan simbolički resurs – ne samo kao čuvar verskih dogmi već kao strateški akter u artikulaciji nacionalnog i političkog identiteta. U ovom kontekstu, religija se pojavljuje kao živa memorija, kao eho drevnih tradicija, ali i kao katalizator novih društvenih mobilizacija, često služeći kao protivteža dominantnim sekularnim diskursima, neminovno zalazeći u domen političke prakse.

U svojoj suštinskoj višesmislenosti, srednjoevropski prostor odlikuju kontinuirana prelamanja između suprotstavljenih vrednosti: otvorenosti i zatvorenosti, napretka i nazadovanja, pluralizma i uniformnosti. Ovo nije region definisan isključivo prošlošću, već i neutoljivom žudnjom za budućnošću – onom koja nije fiksno određena, ali upravo zbog toga podložna za nove interpretacije, redefinicije i alternativne scenarije. U tom koherentnom haosu,⁴ pitanje identiteta nije konačno rešenje već neprestani proces

⁴ Iako u zaključku – sintagmu „koherentni kaos“ uvodimo kao terminološko-semantički konstrukt koji funkcioniše unutar šireg hermeneutičko-fenomenološkog okvira – primarno na tragu hajdegerovske destruktivne ontologije, delezovske filozofije razlike i sloterdijkovske konceptualizacije pluralnih sfera – i ima za cilj da indikuje pa čak i inskribira paradoksalnu konfiguraciju u kojoj se politički i identitetski poredak Centralne Evrope artikuliše kroz strukturalne tenzije koje nisu puki znaci disfunkcionalnosti, već nose elemente unutrašnje organizacije. Naime, „koherentnost“ se ovde ne shvata u smislu normativne stabilnosti već kao latentna logika narativne/istorijske integracije – utemeljena u zajedničkim afektivnim matricama, mitološkim strukturama i religijsko-kulturnim simbolima – dok se „kaos“ odnosi na višestrukost, diskontinuitete i diskurzivna preklapanja, koji ne dovode do dezintegracije, već upravo omogućavaju artikulaciju identiteta kroz njihovo preplitanje i stalno redefinisiranje. Takva dijalektička dinamika implicira da region nije moguće razumeti putem binarnih

preispitivanja, kroz koji se nacija, kultura i pojedinac iznova definišu. Promišljanje o neokonzervativizmu u ovom kontekstu zahteva da napustimo jednostavne dihotomije i umesto toga prihvatimo složenost kao osnovnu kategoriju razumevanja. Ove ideologije nisu samo reakcije na globalne tokove, već i kreativni pokušaji da se u haosu modernog sveta pronađe red, da se u fragmentaciji pronađe smisao, da se u neizvesnosti prepozna struktura koja omogućava osećaj stabilnosti. Srednja Evropa, donekle slično Balkanu, predstavlja večito raskršće na kojem se susreću duhovi starih imperija i senke novih aktera. U tom prostoru tenzija i kontradikcija, uticaji neokonzervativne ideologije (bili percipirani kao „pozitivni“ ili ne) svakako ostaju visoko relevantni za društveno-političke procese u susednom evropskom regionu.

Literatura

- Agh, Atilla. 1998. *The Politics of Central Europe*. SAGE Publications.
- Anderson, Benedict. 1983. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso.
- Berend, Ivan. 1996. *Central and Eastern Europe, 1944–1993: Detour from the Periphery to the Periphery*. Cambridge University Press, 1996.
- Bibo, Ištvan. 1996. Beda malih istočnoevropskih država. Izdavačka kuća Zorana Stojanovića.
- Casanova, José. 1994. *Public Religions in the Modern World*. University of Chicago Press.
- Davie, Grace. 2006. *Religion in Europe in the 21st Century: The Factors to Take into Account*. European Journal of Sociology.
- Dhand, Otilia. 2018. *The Idea of Central Europe; Geopolitics, Culture and Regional Identity*. I.B. Tauris.
- Feichtinger, Johanes and Gary B. Cohen. *Understanding Multiculturalism: The Habsburg Central European Experience*. Berghahn Books.
- Giddens, Anthony. 2000. *Treća put: Obnova socijalne demokratije*. CID.
- Huntington, P. Samuel. 1998. *Sukob civilizacija i preoblikovanje svetskog poretka*. Prosveta.
- Mudde, Cas. 2007. *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge University Press.
- Mudde, Cas. 2016. *The Populist Radical Right: A Reader*. Routledge.
- Orel, Katrin. 2012. *Srednja Evropa – Od ideje do istorije*. Clio.
- Pollack, Detlef and Gergely Rosta. 2017. *Religion and Modernity: An International Comparison*. Oxford University Press.
- Smith, D. Anthony. 1991. *National Identity*. University of Nevada Press.
- Szczerbiak, Aleks and Paul Taggart (eds). 2008. *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism*. Oxford University Press.

- Taggart, Paul. 2000. *Populism*. Buckingham: Open University Press.
- Weigel, George. 1992. *The Final Revolution: The Resistance Church and the Collapse of Communism*. Oxford University Press.
- Krastev, Ivan. 2017. *After Europe*. University of Pennsylvania Press.
- Krejčí, Oskar. 2005. *Geopolitics in Central European Region; The View from Prague and Bratislava*. VEDA.
- Mudde, Cas. 2017. *Populism: A Very Short Introduction*. Oxford University Press.
- Vachudova, Milada Anna. 2005. *Europe Undivided: Democracy, Leverage, and Integration After Communism*. Oxford University Press.
- Ekiert, Grzegorz. 1996. *The State Against Society: Political Crises and Their Aftermath in East Central Europe*. Princeton University Press.
- Rupnik, Jacques. 1988. *The Other Europe*. Weidenfeld and Nicolson.
- Schöpfli, George. 2000. *Nations, Identity, Power: The New Politics of Europe*. Hurst & Co.
- Sadurski, Wojciech. 2012. *Constitutionalism and the Enlargement of Europe*. Oxford University Press.
- Ruppert, Karl. 1994. „Srednja Europa – Približavanje jednoj koncepciji“. *Acta Geographica Croatica* 29 (1): 65–75.
- Froese, Paul and Christopher B. Gilbert. 2009. *The Political Influence of Churches*. Cambridge University Press.
- Krastev, Ivan and Holmes Stephen. 2019. *The Light that Failed: Why the West is Losing the fight for Democracy*. Pegasus Books.
- Krekó, Péter and Attila Juhász. 2020. *Understanding the Political Influence of Populism in Central Europe*. Routledge, 2020.
- Greskovits, Béla. 2015. *Rebuilding the Hungarian Right through Managing Populism and Nationalism*. West European Politics.
- Kostecký, Tomáš. 2022. *Political Parties and the State in Post-Communist Europe*. Routledge.
- Góralczyk, Bogdan. 2020. *Central Europe in the High Tide of Populism: The Visegrád Four in the Shadow of Brexit and the Crisis of the European Union*. Central European University Press.
- Vekony, Daniel, Ilyasov Marat and Račius Egdunas. 2022. “Dynamics in state – religion relations in postcommunist Central Eastern Europe and Russia”. *Religion, State and Society* 50 (4): 415–435. <https://doi.org/10.1080/09637494.2022.2127591>.
- Wendt, Alexander. 1994. “Collective Identity Formation and the International State”. *The American Political Science Review* 88 (2): 384 – 396. <https://doi.org/10.2307/2944711>.